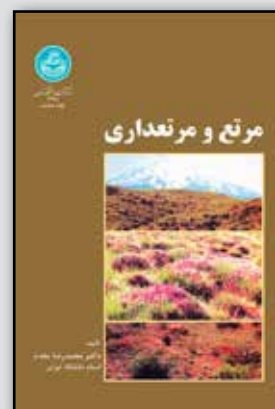

نقدی بر کتاب مرتع و مرتع داری

تألیف دکتر محمدرضا مقدم

علی طویلی^{۱*} و محمد فرزام^۲

کتاب «مرتع و مرتع داری» که اولین چاپ آن در سال ۱۳۷۷ روانه بازار شد، اگرچه اولین کتاب در زمینه علوم مرتع در ایران نیست، اما به واسطه محتوای کتاب و نگارنده آن، مرحوم دکتر محمدرضا مقدم، «پدر علم مرتع داری ایران»، به عنوان یکی از مهم ترین کتاب های مرجع در زمینه علوم مرتع محسوب می شود. بنابر اظهار نگارنده در پیشگفتار، کتاب حاصل ۳۵ سال مطالعه، آموزش و پژوهش ایشان در زمینه مرتع و مرتع داری است. دکتر مقدم، به عنوان دارنده اولین دکترای علوم مرتع در ایران، حاصل آنچه را که در دوران جوانی به عنوان دستیار در کنار بوم شناسان بزرگی همچون هانری پابوی فرانسوی در کارهای اجرایی و پژوهشی در مراتع ایران آموخته و در کنار بزرگانی چون گودوین با الفبای آموزش علم مرتع داری در آموزشگاه جنگل داری گرگان و دانشکده منابع طبیعی کرج آشنا شده و سالیان سال به عنوان استاد آنها را به شاگردان خود انتقال داده، به زبانی ساده و شیوا در کتاب «مرتع و مرتع داری» گرد آورده است. این کتاب اثر ارزشمندی در علوم مرتع است که از سال ۱۳۷۷ تاکنون هشت بار تجدید چاپ شده و آخرین چاپ آن مربوط به سال ۱۳۹۳ در ۴۸۴ صفحه و در قطع وزیری است. اگرچه تاریخ اولین چاپ کتاب در بهار ۱۳۷۷ و در اواخر دوره خدمت نگارنده در دانشگاه تهران است، ولیکن بسیاری از مطالب آن از حدود دو دهه پیش به صورت پلی کپی های معروف «مرتع داری دکتر مقدم» در مراکز دانشگاهی و اجرایی کشور تکثیر و استفاده می شد. مطالبی که دکتر مقدم در قالب جزوه و بعدها کتاب درسی مذکور منتشر کرد، از این جهت حائز اهمیت بسیار است که در شمار اولین مطالب علمی مرتع داری نوین در ایران به حساب می آید که استاد آن را با ترجمه از منابع علمی انگلیسی و فرانسوی تهیه کرده است و برای سال ها (تا اوایل دهه ۱۳۷۰) از معدود منابع مرتع داری در ایران محسوب می شد. با توجه به مقتضیات زمان و کمبود منابع چاپی در آن زمان، کتاب «مرتع و مرتع داری» به صورت دستورالعمل جامع و کلی در همه زمینه های علوم مرتع از قبیل معرفی مراتع ایران و جهان، اکولوژی و فیزیولوژی گیاهان مرتعی، ارزیابی و اندازه گیری، اصلاح و توسعه و مدیریت مرتع نوشته شده است. کتاب مذکور برای سال هایتمادی (دهه های ۷۰ و ۸۰) به عنوان یکی از مهم ترین منابع آموزش مرتع داری و منبع آزمون های کارشناسی ارشد و دکتری علوم مرتع به شمار می رفت. شیوایی متن کتاب، سادگی مطالب و در عین حال پرداختن به اصول بنیادین اکولوژی کاربردی در ارزیابی، مدیریت و اصلاح مراتع از ویژگی های بارز کتاب است. کتاب مشتمل بر ۱۷ فصل است و مجموعه ای از مطالب متنوع در خصوص مرتع و مرتع داری را دربر می گیرد. در این کتاب پس از تعریف مرتع، سطح مراتع جهان و ایران اعلام می شود، سپس موضوعات متفاوتی از مرتع در قالب فصول مختلف ارائه شده است. اکولوژی مرتع،

*۱- دانشیار، دانشکده منابع طبیعی، دانشگاه تهران، کرج، ایران. پست الکترونیک: atavili@ut.ac.ir
 ۲- استاد، دانشکده منابع طبیعی و محیط زیست، دانشگاه فردوسی مشهد، مشهد، ایران

طبیعی به ویژه در زمینه‌های مرتع و آبخیز، مربوط به کتاب‌های چاپ شده در ایالات متحده آمریکا و به منظور شناخت گیاهانی که با نام انگلیسی در این منابع ذکر شده‌اند، نویسنده در انتهای کتاب مبادرت به تهیه پیوستی مشتمل بر نام علمی و انگلیسی گیاهان کرده است. اگرچه در این کتاب به قدر گنجایش و ظرفیت به موضوعات مختلف پرداخته شده، اما از آنجایی که هر یک از فصل‌ها خود شامل مطالب بسیاری است، با گذشت زمان نگارندگان دیگری در خصوص هر کدام از فصل‌های کتاب و با در نظر داشتن جنبه‌های مختلف، کتاب‌های جدیدتری نوشته‌اند. برای مثال، در خصوص اصلاح و توسعه مرتع یا آنالیز و ارزیابی مرتع کتاب‌هایی با دیدگاه‌های جدید در علم مرتع‌داری به رشته تحریر درآمده است. شاید براساس همین پیش‌بینی بوده که دکتر مقدم در پیشگفتار کتاب چنین اظهار می‌دارد: «محتوای کتاب به‌عنوان فتح بابی در تحریر مطالبی است که در موضوعات گوناگون مرتبط با مرتع ارائه می‌شود و انتظار آن است که همکاران و متخصصان امر مرتع با پیگیری مطالعات و تحقیقات و تحریر کتاب‌هایی در زمینه‌های مربوط به مرتع، در غنای این مجموعه اقدام نمایند.» با وجود تألیف کتاب‌های مختلف در حوزه علوم مرتع باید اذعان داشت که کتاب مرحوم دکتر مقدم نشان‌دهنده اصالت علم مرتع‌داری و بیانگر تفکرات کارشناسان و پژوهشگران این رشته حداقل برای ۳ دهه (۱۳۸۰-۱۳۵۰) در ایران بوده است.

آنالیز و ارزیابی مرتع، اصلاح و توسعه مرتع، مدیریت چرا، فیزیولوژی گیاهی و کیفیت علوفه محورهای اصلی اغلب فصول کتاب است، به طوری که برخی از این سرفصل‌ها خود شامل چندین فصل می‌شوند. به‌عنوان مثال، موضوع آنالیز و ارزیابی مرتع خود شامل فصل‌های زیر است: شایستگی مرتع، مطالعه پوشش گیاهی، وضعیت مرتع، ظرفیت چرا و آنالیز شدت چرا یا تعیین میزان بهره‌برداری از مرتع. فصول مربوط به تأمین و اصلاح منابع آب شرب دام، اصلاح سطح خاک برای جلوگیری از جریان سطحی و افزایش نفوذ آب، سایر موارد اصلاحی و مرتع‌کاری بیانگر موضوع اصلاح و توسعه مرتع است. در کتاب مذکور علاوه بر حفظ جنبه‌های علمی و آموزشی، به کاربردی بودن مطالب در امر مدیریت مرتع و روش‌های ارزیابی متناسب و سازگار با شرایط اقلیمی بسیار شکننده و وضعیت مراتع و پوشش گیاهی ایران توجه ویژه شده است. به‌منظور درک بهتر موضوعات برای خواننده، ۵۵ جدول، ۵۱ شکل و ۱۴ نمودار توسط نگارنده ارائه شده است. همچنین، برای فهم ساده‌تر مطالبی همچون محاسبه ظرفیت چرا یا مقدار بذر موردنیاز در برنامه‌های مرتع‌کاری که نیاز به محاسبات عددی دارند، اقدام به ارائه مثال با عدد و رقم و نحوه محاسبه آنها شده است. ارائه پیوست نام علمی و انگلیسی گیاهان در انتهای کتاب ایده جالبی است که توسط مرحوم دکتر مقدم انجام شده است. از آنجایی که منابع خارجی مورد استفاده متخصصان منابع

